

La Clínica Militar núm. 5: un hospital de les Brigades Internacionals a Santa Coloma de Farners (1938-1939)

CARLES HERVÁS I PUYAL
Doctor en Història

Quaderns de la Selva, 20

•

Any 2008

p. 171 a 192

• CENTRE D'ESTUDIS SELVATANS •

Introducció

Els Serveis Sanitaris de les Brigades Internacionals no van aparèixer a Catalunya fins als primers dies del mes d'abril de 1938, quan ja era imminent el tall de les comunicacions entre València i Catalunya. El cap dels voluntaris, el francès André Marty, donà l'ordre d'evacuació general cap a Barcelona de tota la Base i del personal i malalts dels centres hospitalaris repartits per la zona de Llevant. L'expedició es posà en marxa i el dia 15 d'abril, el mateix dia en què es produeix la divisió del territori republicà, arriba a Barcelona el darrer tren sanitari interbrigadista. Un cop en terres catalanes, la preocupació immediata dels internacionals fou la creació d'una bona xarxa hospitalària per atendre els seus combatents.

Els primers hospitals que es posen en funcionament, el mateix mes d'abril de 1938, són els de Barcelona (al núm. 124 de la Rambla de Catalunya), Badalona, Corbera, les Planes i la Seu d'Urgell. També s'organitza en aquest moment el de Vila-Seca de Solzina, que serà potenciat durant la batalla de l'Ebre. Un parell de mesos més tard ja s'han obert centres a Manresa i Olot. Els brigadistes nord-americans disposaren d'uns establiments exclusius. Estaven situats a Barcelona, Mataró (al col·legi dels Salesians), Vic (instal·lat al convent de la congregació de germanes Carmelites de la Caritat, conegut com l'Escorial) i S'Agaró (a l'antic Hotel Monumental). L'Hospital de Mataró, el de les Planes i el que s'obrí a Moià, aprofitant l'edifici del col·legi dels Escolapis, foren destinats a centres de recuperació.¹

Un altre hospital brigadista es va instal·lar a la població gironina de Santa Coloma de Farners. A la capital de la comarca de la Selva (coneguda durant el temps de guerra amb el nom de Farners de la Selva) es va aprofitar l'existència en el seu terme de l'antic Balneari de les Termes Orion per a destinar-lo a hospital dels internacionals. L'existència d'una documentació excepcionalment conservada ens ha permès conèixer algunes dades del seu funcionament.

El fons de la Clínica Militar Número 5

L'any 1993, amb motiu d'unes reformes dutes a terme al Balneari Termes Orion, la família Campeny, propietària de l'establiment, lliurà a l'Arxiu Comarcal de la Selva la documentació de l'empresa. En aquest fons, conservat en un estat precari, van aparèixer tota una sèrie de papers pertanyents al període en què va funcionar l'hospital internacional. Aquesta circumstància constitueix una excepció, ja que de la majoria d'aquests centres se n'ha perdut pràcticament tota la documentació.

1. Sobre alguns d'aquests hospitals interbrigadistes a Catalunya, vegeu: M. COSTA I NAUDÓ. «Apunts sobre l'hospital americà de les Brigades Internacionals a Vic», *Gimbernat*, 43 (2005), 181-194; M. COSTA I NAUDÓ. «Los Hospitales Internacionales de Vic, Mataró, S'Agaró. «Apuntes para una investigación» dins A. CELADA; D. PASTOR GARCÍA; R. M. LÓPEZ ALONSO [eds.]. *Las Brigadas Internacionales: 70 años de Memoria Histórica*. Salamanca: Amarú Ediciones, 2007, 115-130; J. M. VILASECA I LLOBET. *L'Hospital de la Santa Creu de Vic durant la Guerra Civil 1936-1939*. Barcelona: Seminari Pere Mata, UB, 2006.

Imatge de l'antic Balneari Martí. Font: ACSE, col·lecció de fotografies, Marta Martí.

Entrada de les Termes Orion als anys 30. Font: ACSE, fons Termes Orion.

Dels documents conservats destaquen dues sèries. La primera, catalogada com a *Moviment de personal i revista*, comprèn llibres registre dels ingressos del personal militar. S'hi especifica la companyia, la categoria, el nom, les dates d'entrada i de sortida. També s'hi troben fulls mensuals de justificants de revista signades per l'interventor civil de guerra i pel comissari, inclosos els llistats del personal militar. Dins la segona, *Correu de campanya*, hi trobem llibres registre de correspondència i certificats emesos.

Tot aquest material, que ja va ser estudiat per Josep M. T. Grau Pujol,² es troba actualment perfectament classificat a l'Arxiu Comarcal de la Selva.

El Balneari «Termas Orión»

Fundat a mitjan segle XIX, aquest establiment conegué diferents propietaris al pas dels anys. El 1891 n'és propietària una societat anomenada «Baños Termales de Santa Coloma de Farnés», formada pels farmacèutics barcelonins Florentí Gimeno, Pere Antoni Piza, Francesc Poquet, Joan Santfeliu i el catedràtic Marià Tortosa. L'any 1913 els membres de la societat traspassen l'establiment a Joan Martí Trias, un fondista de Santa Coloma que canvia el nom del negoci i li dóna el seu: Balneari Martí. El 1918 es veu obligat a vendre la propietat a un matrimoni de Sant Feliu de Guíxols, Manuel Burch Solanich i Mercè de Barraquer i Garrigosa. El fill del matrimoni, l'enginyer químic Josep M. Burch i Barraquer, es farà càrrec de la direcció entre 1928 i 1974. L'any 1978, després d'uns anys en què resta tancat, el balneari és comprat per la família Campeny. Amb la nova propietat l'establiment ha conegut una definitiva etapa d'ampliació i modernització.³

El Balneari durant la Guerra Civil

Poc després del començament de la guerra, la Conselleria de Sanitat de la Generalitat de Catalunya va demanar informació al Balneari per poder-ne disposar en cas de necessitat. Consta que el 29 de juliol hi havia 78 habitacions amb un total de 120 llits.⁴ A finals de novembre de 1936, el Comitè de Gastronomia incauta l'edifici fins al desembre de 1937. Aviat comencen a arribar refugiats d'altres llocs de l'Estat espanyol: a mitjan desembre de 1936 acull 170 refugiats procedents de l'Aragó. Amb l'arribada, el setembre de 1937, de 60 refugiats bascos la suma total de refugiats a la població ja era de 420 persones, vingudes de l'Aragó, Santander i Euskadi. L'abril de 1938 encara arriben 250 refugiats aragonesos més. El balneari acollí també una colònia infantil.⁵

2. J. M. T. GRAU PUJOL. «El fons documental del Balneari Termes Orion de Santa Coloma de Farners (1906-1975)», *Quaderns de la Selva*, 6 (1993): 214-219.
3. J. M. T. GRAU PUJOL; J. MESTRE; R. PUIG. *Santa Coloma de Farners*. Girona: Diputació de Girona : Caixa de Girona, 1997. (*Quaderns de la Revista de Girona*; 73)
4. M. BORRELL I SABATER. *El Balneari Termas Orion*. Santa Coloma de Farners: Ajuntament, 1999.
5. E. CAIRETA I SAMPERE. *La Guerra Civil a Santa Coloma de Farners*. Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans, 1991. (Estudis i Textos; 1)

Infants de la Colònia García Lorca a Santa Coloma de Farners jugant al pati de l'actual guarderia infantil i aleshores col·legi de les monges del Cor de Maria. Foto apareguda a *Spain at War*.

Durant un temps, i malgrat la presència dels refugiats, el Balneari «Termas Orión» encara continuà funcionant com a tal i també com a lloc d'estiueig, tal com mostra la publicitat de l'establiment fins als acabaments de 1936.

Finalment, totes les persones refugiades foren desallotjades de l'edifici a la primavera de 1938 quan l'Exèrcit hi instal·là un hospital de guerra dedicat principalment als ferits de les Brigades Internacionals.

La Clínica Militar Número 5

Com ja s'ha dit anteriorment, amb el trasllat dels Serveis Sanitaris de les Brigades Internacionals a Catalunya es féu necessari distribuir tots aquests efectius per diferents edificis i institucions. A Santa Coloma de Farners s'aprofità tot el complex del Balneari Termes Orion per a instal·lar-hi un hospital que rebé la denominació *Clínica Militar Número 5*, integrada dins l'Agrupación de Hospitales Militares de Gerona. Va prestar servei entre el mes d'abril de 1938 i el gener de 1939. Tot i que el seu destí inicial sembla que era l'hospitalització dels ferits interbrigadistes, al llarg dels mesos hi van anar ingressant soldats procedents d'altres forces i unitats. La seva funció, més que la d'un hospital base, amb equips quirúrgics actius per a operar i tractar les ferides dels soldats traslladats del front, sembla que va ser la d'un centre de recuperació i rehabilitació dels combatents per aconseguir-ne la ràpida reincorporació al seu destí.

L'anàlisi de la documentació conservada ens ha permès reconstruir, en part, aspectes del seu funcionament. Cal dir, però, que tractant-se d'un fons incomplet, desordenat i fragmentari, algunes de les dades obtingudes no són definitives i poden ser objecte de modificacions i canvis posteriors en funció de noves recerques i troballes.

Dates de funcionament

Dins el *Libro de las Brigadas Internacionales* trobem la data d'ingrés més antiga: correspon al 4 d'abril de 1938. Es tracta d'un soldat que figura inclòs dins d'una llarga relació d'efectius procedents de diverses unitats i registrada per ordre alfabètic, circumstància que ens fa pensar que es podria tractar de la llista de components d'una expedició d'evacuats procedents d'altres centres (molts semblen venir de la Clínica Militar de Cirurgia de Mataró). Si tenim en compte les dates apuntades prèviament sobre el trasllat dels brigadistes a Catalunya, hem de suposar com a data inicial de posada en marxa més probable la segona setmana del mes d'abril. Una nota amb el nombre de llits a 12 d'abril de 1938 confirma aquesta hipòtesi.

Tampoc sabem la data exacta en què deixà de funcionar com a hospital. La darrera referència la trobem en el *Libro de Certificados y valores en metálico librados al Hospital Militar n° 5*, on hi ha registrada l'arribada d'una carta certificada des de Madrid el dia 26 de gener de 1939. Pocs dies després, el 4 de febrer de 1939, les tropes franquistes arribaren a la capital de la Selva.

Mitjans materials

Llits: Segons una nota ja citada, el 12 d'abril de 1938 l'hospital disposava de 247 llits, distribuïts de la següent forma per les diferents dependències del conjunt del balneari:

Planta baixa:	79
Pis:	83
Annex:	20
Edifici antic:	65

Com es pot veure, el nombre de llits s'havia doblat en relació a la xifra reconeguda el juliol de 1936; xifra que es va haver de incrementar encara més, ja que resultava del tot insuficient per a cobrir les necessitats derivades de l'arribada constant de soldats ferits o malalts.

Vehicles: N'hi trobem cinc, és a dir, dues ambulàncies, un camió, una camioneta i un vehicle lleuger.

Material mèdic i quirúrgic: No hem trobat cap relació d'instrumental quirúrgic. No hi ha constància que disposés de quiròfan. Sembla que també hi havia dificultats amb l'aparell de Raigs X: amb data de 9 de juny de 1938, es fa arribar una

Revisió mèdica d'un grup d'infants de la Colònia García Lorca per part del personal sanitari de la Clínica Militar número 5. Foto apareguda a *Spain at War*.

queixa a la seu central de l'Agrupació d'Hospitals Militars de Girona perquè no es disposava d'aquest material, fins al punt que a l'agost s'ha de traslladar un ferit en ambulància a Girona per poder-li fer una radiografia.

Els serveis de farmàcia i laboratori, en canvi, funcionaren probablement amb regularitat, ja que en tot el temps que l'hospital restà obert, consta el pas d'un mínim de tres farmacèutics.

Treballadors de l'Hospital

Les llistes que hem trobat dins els papers conservats a l'Arxiu mostren una gran quantitat de noms de persones que hi treballaren. Hem recollit les que ens han semblat més significatives i totes aquelles que s'han pogut identificar. Moltes de les dades biogràfiques s'han tret del llibre del professor Francisco Guerra *La Medicina en el exilio republicano*, obra fonamental a l'hora de buscar informació sobre les persones que d'una manera o altra van formar part de la sanitat militar republicana.⁶

6. F. GUERRA. *La Medicina en el exilio republicano*. Madrid: Universidad de Alcalá, 2003.

a) Personal mèdic i sanitari

a.1) Directors

Al llarg dels mesos que va estar en funcionament, l'hospital va arribar a tenir fins a tres metges en el paper de director o *Jefe de Servicios*:

- **Sidney Vogel** (Nova York, 1904-1986). Exercí de cirurgia a Nova York fins al 1936. Arribà a Espanya el maig de 1937 i va ser destinat a l'hospital de les Brigades Internacionals «Casa Roja» de Múrcia amb el grau de capità. Probablement dirigí la Clínica Núm. 5 des de el seu començament fins a mitjan mes de juny de 1938, coincidint amb l'arribada del seu successor, el búlgar Rhodes. Posteriorment va ser traslladat a l'hospital de Mataró, on va concedir una entrevista per a la revista *Spain at War*, una publicació britànica destinada a fer propaganda en favor de la República.⁷ Abans de tornar a Nova York el març de 1939, encara va està destinat durant un temps a l'hospital de S'Agaró.

- **Raymund Rhodes** (Rajko Lalev Radevski, Bulgària, 1906-1960). Graduat en Medicina en 1936 a la Universitat de Ginebra. Arribà a Espanya el febrer de 1937, ingressà a les Brigades Internacionals i treballà en diferents hospitals d'Albacete, Múrcia i Tarancón amb el grau de capità, que va obtenir el març de 1937. Un ofici conservat a l'Arxiu anuncia la seva arribada a la Clínica Núm. 5 el 13 de juny de 1938 procedent de la Clínica Militar Núm. 4 (S'Agaró). Dirigí el centre fins a finals de 1938; la seva firma encara apareix en alguns justificants del mes de desembre, barrejats amb altres de firmats per qui va ser el darrer metge director, Antoni Rallo. Un cop acabada la guerra va estar internat un temps al camp de concentració francès de Gurs.

- **Antoni Rallo Tomàs** (Tortosa, 1902 – Mèxic, 1999). Llicenciat en Medicina per la Universitat de Barcelona el 1926. Especialista en malalties de l'aparell respiratori, havia dirigit el Sanatori del Montseny entre 1927 i 1935. Al començament de la Guerra Civil va ser nomenat membre del Consell de Sanitat de Guerra. Quan aquest organisme es militaritza i es crea el Grup Sanitari de l'Exèrcit de Catalunya, Antoni Rallo és designat cap dels serveis sanitaris de la Costa i Estat Major l'abril de 1937.⁸ El mes d'agost de 1937 entra a formar part del Servei Sanitari de l'Exèrcit de la República i és destinat a diferents fronts de Llevant i Extremadura.

Un document de l'Arxiu ens explica els motius de la presència de Rallo a la Clínica de Farners de la Selva. Es tracta d'una instància datada a València el mes de setembre de 1938 i dirigida a l'inspector general de Sanitat de l'Exèrcit de Terra, a Barcelona. En aquest escrit, Antoni Rallo demana el trasllat a una unitat de rereguarda per motius de salut:

7. «I am on the winning side». Interview with Dr. S.Vogel by Anne Stansfield», *Spain at War*, 8 (November, 1938).

8. C. HERVÁS PUYAL. *Sanitat a Catalunya durant la República i la Guerra Civil*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2004. [Tesi doctoral.]

«DON ANTONIO RALLO TOMAS, de 35 años de edad, hospitalizado en la actualidad en el Hospital “Pasionaria”, Mayor Médico Provisional, Jefe de Sanidad de la 215 Brigada Mixta, con el mayor respeto acude a V. E. y EXPONE

Que habiendo actuado como tal, desde el 18 de agosto de 1937, en la 121 y 215 Brigadas Mixtas, tomando parte en todas las operaciones militares del Ejército del Este, Levante y Extremadura y demás eventualidades de guerra relacionadas con los mismos

SOLICITA: le sea concedido el traslado a una Agrupación Hospitalaria o servicio de Retaguardia de Sanidad, en Cataluña, por encontrarse en la actualidad con quebrantamiento físico (lesión pleuro pulmonar izquierda y convaleciente de fiebre tifoidea y paludismo).»

Una nota al marge firmada pel metge Joaquim Rovira Rosell, cap de Sanitat del XXII Cos d'Exèrcit, informa favorablement a la sol·licitud del demandant. Tot fa pensar, doncs, que el trasllat d'Antoni Rallo a Santa Coloma respon a la seva petició. Hem trobat la seva firma en alguns justificants del mes de desembre de 1938 fins al darrer de gener del 1939. Segurament es va anar fent càrrec de la direcció de l'hospital ja durant les darreres setmanes de l'estada del seu antecessor, el búlgar Raymund Rhodes. Acabada la guerra, Rallo marxà cap a l'exili i es traslladà definitivament a Mèxic l'any 1942.

La substitució de personal estranger per metges espanyols va ser un fet corrent un cop els internacionals es van haver de retirar. Un cas semblant es va viure a l'hospital de les Brigades Internacionals instal·lat a l'edifici dels Escolapis de Moià. Un cop evacuats els brigadistes va ser nomenat nou director el metge Enric Mías Codina (Les Borges Blanques, les Garrigues, 1885 – Verviers, Bèlgica, 1956), que havia estat membre del Consell de Sanitat de Guerra i cap de la 3a Divisió (Tarragona) del Grup Sanitari de l'Exèrcit de Catalunya.⁹

a.2) Metges

La presència d'un ampli i variat contingent internacional convertí el Balneari en una «unitat cosmopolita», en paraules de l'historiador Jim Fyrth.¹⁰ Un cop revisada tota la documentació hem elaborat una llista amb els noms de les persones que han pogut ser identificades.

- **Henry S. Bury** (1912 – 1993), tinent. Cirurgià anglès. Arribà a Espanya el maig de 1938. El seu primer destí fou la Clínica Núm. 5. Actuà també com a metge de la colònia infantil per a nens refugiats García Lorca de Santa Coloma. Durant la seva estada a l'hospital patí un episodi de disenteria que el va tenir de baixa uns dies de juny. Al final de la guerra formà part del servei sanitari de la XV Brigada Internacional. Fou repatriat el mes de novembre de 1938.

9. M. MONYARCH I ROIG. «Memòries de mossèn... referents a la guerra civil espanyola del 1936 al 1939». Dins: Josep MASSOT I MUNTANER [cur.]. *La persecució religiosa de 1936 a Catalunya. Testimoniatsges*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.

10. J. FYRTH. *The Signal Was Spain. The Aid Spain Movement in Britain, 1936-39*. London: Lawrence and Wishart, 1986.

- **Karl Ignaz Bauer** (Viena, 1908 – Dachau, 1944), capità. Fill d'un distingit metge austríac director de l'Hospital General de Viena. Ingressà a les Brigades Internacionals el novembre de 1937. Abans d'arribar a Farners de la Selva procedent de l'hospital de Mataró havia treballat a l'hospital Socorro Rojo d'Albacete i havia estat metge de la XIII Brigada Internacional.

- **Maxim Laufer** (Dedice, 1909 – 1987), tinent. Cirurgia especialitzat en ortopèdia procedent de Moràvia. Treballà als hospitals internacionals d'Albacete i Benicàssim.

- **Ramón Borràs**, soldat. Figura com a soldat metge a la relació de personal dels Servicios Sanitarios-Brigadas Internacionales-Ayuda Médica Extranjera del mes de juny de 1938. No n'hem trobat cap altra dada.

- **Jadwiga Kanner** (Boryslaw, Polònia, 1910 – Israel, 1989), tinent. Arribà a Espanya el febrer de 1937 i va ser destinada als hospitals d'Oriola, Múrcia, S'Agaró i Mataró. El seu espòs va morir a la batalla de l'Ebre.

- **Vlasta Veselá** (Brno, 1911 – Praga, 1950), tinent. Arribada a Espanya el maig de 1937 el seu primer destí fou l'hospital txec de Guadalajara. Posteriorment passà pels de Benicàssim, Mataró i Vic.

- **Mirjam Lipka Rudina-Vitlina** (Riga, 1898 – 1990), tinent. L'octubre de 1937 va ser destinada a l'hospital base d'Albacete. La seva especialitat era la neurologia. Després de treballar a la Clínica Núm. 5 va ser evacuada primer a l'hospital de Mojà i després al de S'Agaró per tal de ser repatriada.

- **Alice Chrétien** (Roza Zachariewicz; Polònia, 1910 – Auschwitz, 1943), alferes. D'origen polac, casada amb el Dr. Henri Chrétien, cap de Sanitat de la XII Brigada Internacional. Abans de ser destinada a Santa Coloma havia treballat als hospitals d'Albacete, Benicàssim i Mataró.

- **Luis Gargallo Sastre**, capità metge provisional. El seu nom surt a l'ordre corresponent al dia 20 de desembre de 1938 de l'Agrupació d'Hospitals Militars de Girona (una còpia de la qual es troba a l'Arxiu del Balneari), en què es comunica el seu nou destí a la Clínica Militar Núm. 5. No apareix a les darreres llistes i, tenint en compte la data, no es pot assegurar que la seva incorporació arribés a ser efectiva. Podria tractarse de Luis Gargallo Solabre, de qui F. Guerra diu que va nèixer el 1897 a Estercuel (Terol), es va llicenciar en Medicina a Saragossa el 1919 i en Odontologia a Madrid el 1935, el qual durant la Guerra Civil fou alferes metge odontòleg al front d'Aragó i capità metge provisional a l'Exèrcit de l'Est.

- **Antal Nemes** (Antal Nebl, Hongria, 1907-1956), tinent. Arribà a Espanya la tardor de 1936 i havia servit a l'hospital d'Almansa.

a.3) Farmacèutics

- **Josefa Pomerevva Lametova**, tinent. Probablement es tracta de Josephine Kummerová Chmelova (1907-1972), també coneguda com a Josephine Imelova. Era d'origen txec. Graduada en Farmàcia per la Universitat de Brno. Ingressà a la Sanitat de les Brigades Internacionals el setembre de 1937 i treballà com a tinent

farmacèutica als hospitals d'Albacete, Múrcia, Benicàssim i Mataró. Consta la seva presència a la Clínica pel desembre de 1938.

- **Salomea Grünstein**, soldat. Nascuda a Polònia el 1912, havia treballat al Laboratori d'Anàlisi de l'Hospital d'Albacete. S'incorporà a la Clínica el 25 de maig de 1938 enviada per Ayuda Médica Extranjera.

- **Victor Himmelfarb** (Toronto, 1909), tinent. Graduat en Farmàcia per la Universitat de Toronto l'any 1933. El setembre de 1937 ingressà a les Brigades Internacionals i treballà a Múrcia, Albacete i Moià. Per l'agost de 1938 és evacuat a l'Hospital de Farners de la Selva abans de la seva repatriació.

a.4) Infermers i infermeres

La impossibilitat de poder disposar d'un número suficient de professionals qualificats obligà els responsables sanitaris a encomanar tasques d'infermeria a moltes persones mancades de la deguda preparació. Aquesta situació es va compensar, en la majoria dels casos, amb bona voluntat, abnegació i entrega desinteressada; al mateix temps, la pràctica diària al costat de companys experts i l'assistència a cursets i estudis, que malgrat les difícils circumstàncies es continuaven organitzant, va permetre a moltes d'aquestes persones adquirir els coneixements necessaris per a complir la seva missió de forma totalment satisfactòria i eficaç.

El Servei Sanitari de les Brigades Internacionals comptava amb un cert nombre d'infermeres graduades. També hi havia infermers i algun fisioterapeuta. Al costat d'aquest personal estranger hi treballà gent del país, moltes vegades veïns de la mateixa població on estava instal·lat l'hospital.

Segons els papers de l'Arxiu, a la Clínica Núm. 5 el nombre d'infermeres va anar variant al llarg dels mesos, en funció, probablement, de les necessitats lligades als ingressos de ferits o a l'evacuació dels brigadistes. Entre personal d'infermeria i auxiliar s'hi arribaren a aplegar una trentena de treballadors, bàsicament dones. El mes de juny hi treballen 17 infermeres i 11 ajudants. La xifra més alta s'assolí l'agost del 38, en què la llista recull 36 infermeres amb la graduació de *soldado*. Pel setembre en queden 35 i en la etapa final, el mes de gener del 39, consten 11 infermeres i la resta, 15 persones, són esmentades, per motius que desconeixem, com a *mujeres de limpieza*, tot i que la majoria havien estat registrades prèviament com a infermeres o ajudants. Hem agrupat aquest personal en tres categories:

a.4.1) Infermers i infermeres estrangers

- **Óscar Soler** (Cuba, 1893). Era ciutadà americà. Infermer amb experiència en neurologia. Ingressà a les Brigades Internacionals el gener de 1937 i serví en el Batalló *Lincoln* de la XV Brigada Internacional. Després de passar per altres hospitals, arribà a la Clínica Núm. 5 el 16 de juny de 1938. Abans de tornar al seu país va ser destinat a l'hospital de Moià.

- **Erik Karl Nilsson** (Karlstad, Suècia, 1911). Era de formació massatgista. Arribat a Espanya el febrer de 1937 va treballar als hospitals d'Albacete, Mahora,

AGRUPOCIÓN DE HOSPITALES MILITARES
DE GERONA

Mes de AGOSTO 1938 de 19

CLINICA MILITAR N.º 5

SERVICIO SANITARIO DE LAS B.M.I.I.

Justificante de revista para la de Comisario del mes de la fecha

CLASES	Compañía	Batallón	NOMBRES	Observaciones
SOLDADO	Clínica M. N.º 5		PILAR LEON-Infermera diplomada	
"	"	"	MARTINA MUIAN "	
"	"	"	CARMEN HERNANDEZ "	
"	"	"	ANITA GOMEZ "	
"	"	"	SUSI VELASCO "	
"	"	"	JOSE SUVAITE "	
"	"	"	JOSE WEINER "	
"	"	"	JOSECA VERMANT "	
"	"	"	LISA GATHEIC "	
"	"	"	FLORENCE PIKE "	
"	"	"	ALICE SPALING "	
			TOTAL SOLDADOS-INFERMERAS DIPLOMADAS: 11	
			Fuente de la Selva 1 de Agosto 1938	
			El Director-Jefe de servicios de la Clínica Militar N.º 5.	

Llistat amb el nom d'algunes de les infermeres estrangeres.
Font: ACSE, fons Clínica Militar Núm. 5.

Benicàssim i Castelló. La seva presència a la Clínica en tasques probablement de fisioterapeuta, reforça la idea que aquest centre estava orientat prioritàriament a la rehabilitació dels ferits.¹¹ Abans de tornar al seu país el mes de setembre va estar destinat a l'hospital de Moia.

- **Steffi Bauer** (Stefanie Kanagur; Viena, 1913 – 1992). Esposa del Dr. Bauer. Treballant a l'hospital de Mataró va caure malalta i va ser destinada a la Clínica Núm. 5, on va fer tasques de secretària del director.

- **Florence Pike** (Florence Mildred Tew; Paris, Ontario, 1914). El mes de maig de 1937 arribà a Espanya amb el grup dirigit pel Dr. Edward K. Barsky, cap de l'organisme que coordinava l'ajut sanitari nord-americà a la República, el Medical Bureau to Aid Spanish Democracy. Inicialment havia estat destinada als serveis sanitaris de la 86 Brigada.

- **Eveline Sparling** (Preston, Lancashire, UK, 1900). Viatjà a Espanya abans de la Guerra Civil i des de 1930 treballava com a llevadora a l'hospital Enfermería Evangélica de Barcelona.

11. Un cas semblant el trobem a la veïna Clínica Militar Núm. 2 instal·lada al Balneari Vichy Catalán de Caldes de Malavella. Amb data de 12 d'octubre de 1938 un altre massatgista, Ramon Villosa Serret, creà un Servicio de Masaje y Reeducción Física, el qual un mes i mig després ja havia atès més de 150 hospitalitzats (Arxiu de l'autor).

• **Lisa Gavric** (Elisabeth Bechmann, 1907-1974). D'origen austríac, arribà a Espanya el mes d'abril de 1937 i va ser destinada en diferents hospitals de les Brigades Internacionals. Abans d'incorporar-se a l'hospital de Santa Coloma havia treballat en el de Mataró formant part de l'equip quirúrgic del cirurgià Alexander Tudor-Hart.

• **Dora Sukaite**. Nascuda a Lituània el 1895, emigrà a l'Argentina a 27 anys. Arribà voluntària a Barcelona el mes de juny de 1938 i va ser immediatament destinada a la Clínica Núm. 5.

• **Rose Weiner** (1909-1995). Infermera nord-americana que arribà a Espanya amb el grup del Dr. Barsky. Abans d'incorporar-se a la Clínica Núm. 5, treballà a la 35 Divisió Internacional i va ser cap d'infermeria de l'hospital de Vic.

• **Rosaleen Stella Smyth** (Limbury, Leicester, UK, 1909). A començaments de 1937 s'ofereix voluntària als serveis sanitaris dels brigadistes britànics. Com a oficial de Sanitat treballa en diferents hospitals i acaba encarregant-se de portar les estadístiques sanitàries de la 35 DI. Segons J. Fyrth, a Santa Coloma el seu paper va ser el de secretària i encarregada de personal. Molts anys després d'acabada la guerra, ja nonagenària, va contreure matrimoni amb un altre ex- brigadista, el Dr. Reginald Saxton, cap d'un servei de transfusions al front.

• **Ludwiga Fernand de Rodríguez**. Segons documentació de l'Arxiu, era francesa i pel setembre de 1938 consta com a *enfermera diplomada*.

• **Gerondina Jokama Merema**. Holandesa que el desembre de 1938 figura entre les «*propuestas para el Diploma de guerra*».

El ja citat J. Fyrth assenyala la presència a Santa Coloma de dues altres infermeres angleses, Mary Slater i Janet Robertson, fet no s'ha pogut documentar amb els papers de l'Arxiu.

a.4.2) Infermeres espanyoles

Tot i la dificultat per precisar el nivell de titulació recollim tot seguit la llista de les dones que amb més persistència trobem com a *enfermeras diplomadas* (algunes figuren amb anterioritat com a proposades per al Diploma de Guerra):

- Carmen Herranz Bermejo
- Anita Gómez Ibáñez
- María Alonso Oliver
- Dominga Fonseca Serrano
- Josefina Garrido Jiménez
- Angelita Calzada Yedra
- Manolita Viruete Verduras
- Pilar León Larrinaga
- España Nieto Pastrana
- Antonia Ferrer Alcubierre
- Felicita Álvarez Mestas

AGrupación de Hospitales
Militares de GIRONA

CLÍNICA MILITAR N.º 5

Mes de ENERO de 19 39

SERVICIO SANITARIO DE LA CLÍNICA MILITAR N.º 5

Justificante de revista para la de Comisario del mes de la fecha

CLASES	Compañía	Batallón	NOMBRES	Observaciones
ENFERMERAS	C. Militar n.º 5		Carmen Borrás Borrojo Anita Ojeas Ibañez María Alonso Oliver Dolores Poncea Borrás Josefina Garrido Jimenez Angelita Calzada Yodra Manolita Virueta Verdura Pilar León Larrinaga España Nieto Pastoriza Antonia Ferrer Aleubierro Felicitas Avarez Aestas	

Farmacia de la Selva 1 Enero 1939

EL MAYOR DIRECTOR JEFE DE LOS SERVICIOS DE LA CLÍNICA MILITAR N.º 5

Llistat d'infermeres. Font: ACSE, fons Clínica Militar Núm. 5.

a.4.3) Ajudants d'infermera

Del mes de gener de 1939 es conserva una llista de 15 dones amb la qualificació de *mujer de limpieza*. Donat que la majoria prèviament havien figurat com a *ayudantes de enfermera* i, fins i tot, com a infermeres, creiem que es tractaria de les aspirants al diploma de guerra que no van superar la prova:

- Teófila Mirón Fernández
- Pilar Pérez Prats
- Eugenia Arteaga Cardizal
- Goyita Renovales Ballesteros
- Dolores Catalá Navarro
- Pepita Torrell Mestres
- Rufina Echegaray Astika
- Piedad Estebanez Diez
- Manuela Borrás Leal

- Antonia Alloza Pérez
- Dolores García Estasio
- Marcelina Sánchez Redondo
- Ana Fernández Ortiz
- Consuelo Gómez Giménez
- Carmen Jardí Salvador

També hi ha alguna llista de *soldados sanitarios*, tots homes, probablement amb tasques similars a les de practicant o ajudant d'infermer.

b) *Comissaris polítics*

- **Maurice Laurent Geynet.** Nascut el 1909, era membre del Partit Comunista Francès. Havia estat metge de Batalló a la XV Brigada Internacional. El mes de juny de 1938, durant la seva estada a la Clínica, va caure malalt i posteriorment va actuar com a comissari dels hospitals de Barcelona. A l'agost, abans de la seva repatriació, va ser evacuat a l'hospital de Mataró.

- **Leon Würzel.** Voluntari austríac que el novembre de 1936 figura com a comissari del batalló Tschapáiew (8è de les Brigades Internacionals i 2n de la XIII Brigada Internacional).¹² El nomenament oficial li arriba el 20 de juliol de 1937. A la Clínica Núm. 5 el seu nom apareix ja a la llista de juny de 1938 en una anotació manuscrita que ens fa pensar que va venir per substituir Geynet. Posteriorment, i fins al mes de setembre, figura com l'únic comissari del centre.

c) *Personal de suport*

A més del personal estrictament sanitari, la plantilla de la Clínica aplegava un ample ventall de treballadors destinats a satisfer les diverses necessitats del centre. Destaca un contingent de deu xofers, tots estrangers; un carter, un cuiner, un perruquer i cinc dones per a fer la neteja, probablement veïnes del poble i amb un sou de cinc pessetes per dia:

Beatriz Roura Gironella, Narcisa i Piedad Danés Regincós i Rosario i Trinidad Moya Rodríguez.¹³

Moviment de malalts

Malgrat que a l'Arxiu no es conserva cap registre ordenat d'ingressos i altes de l'hospital, algunes notes i esborranys dispersos ens han permès elaborar una taula aproximada del moviment de ferits i malalts que van ser atesos a la Clínica Núm. 5:

12. A. CASTELLS. *Las Brigadas Internacionales de la Guerra de España*. Barcelona: Ariel, 1974.

13. Segons figuren en una *Relación nominal del personal de plana menor de sanidad* amb data de juny de 1938 i signada per l'alcalde de Farners de la Selva i el cap de serveis de la Clínica, el doctor Sydney Vogel (ACSE, Fons de la Clínica Militar).

1938	Ingressos			Sortides		
		A la seva unitat	Evacuats	Inútils	Morts	Total sortides
Juny	299	125	69	2	-	196
Juliol	453	133	78	152	-	363
Agost	526	91	122	186	-	399
Setembre	201	107	9	26	1	143
Octubre	445	78	455	-		533
Novembre	461	173	133	5	-	311
Total	2.385					

Segons una anotació de finals de novembre de 1938, aleshores restaven a l'hospital 374 ingressats (224 existents a principis de mes + 461 ingressos – 311 sortides).

La xifra tan elevada de pacients evacuats el mes d'octubre podria correspondre al moment en què es produeix la retirada del gruix dels brigadistes internacionals.

Com es veurà més endavant, al nombre de morts caldrà afegir-n'hi dos més durant el període que recull la taula.

Unitats de procedència

Entre els mesos d'abril i juny de 1938 (els únics dels quals hi ha dades) passaren per la Clínica Núm. 5 ferits i malalts procedents d'una gran diversitat d'unitats militars; la majoria, però, enrolats a les Brigades Internacionals. Les unitats que van generar un major nombre d'ingressos van ser:

XI Brigada Internacional:	161
XII Brigada Internacional:	190
XIII Brigada Internacional:	185
XIV Brigada Internacional:	171
XV Brigada Internacional:	140
129 Brigada:	35

Països d'origen

A partir d'una mostra treta d'una de les llistes conservades, i sense haver fet una recopilació exhaustiva, podem veure que per l'hospital del Balneari van passar soldats de moltes nacionalitats i procedències. Hi havia un predomini d'originaris de països del centre i de l'est d'Europa, com ara alemanys, polonesos, txecs, russos i

AGrupación de Hospitales Militares DE GERONA				
Mes de AGOSTO 1938 de 19				
CLINICA MILITAR N.º 5				
BRIGADA XI 3332				
Justificante de revista para la de Comisario del mes de la fecha				
CLASES	Compañía	Batallón	NOMBRES	Observaciones
SOLDADOS	E.M.	I	ZAINER SEPP	
"	INST.	IV	YFELAER PIERRE	
"	II	IV	WENISCH SIBERT	
"	AUTOPARQUE	IV	VILANEK KARL	
"	I	IV	VAN-VER WILLIAM	
"	II	I	VAN ESCH ADRIANUS	
"	II	41	TORRES CERRERERO JUAN	
"	I	III	TORO MATRO SALVICIO	
"	II	IV	THIEL HANS	
"	I	IV	SPIELBICHLER JOHAN	
"	I	II	SERAN LUIS	
"	I	II	SEIDL KARL	
"	E.M.		SATORRE PEDRO	
"	III	II	SANCHEZ CABALLERO DEGRACIAS	
"	C.M.	I	PEDRO MAYOR JOSÉ	
"	IV	I	NAVARRO NICOLAS	
"	"	XIV	MOZAS SAN JOSÉ MARIA	
"	I	I	LACHNER JOAQUIN	
"	II	43	LEWALD WALTER	
"	III	IV	KULL HERBERT	
"	II	II	KROGEL ERNST	
"	C.M.	I	KIEFER ANTON	
"	I	II	JOHANSON YVAR	
"	4	43	IMANUEL JOHAN	
"	I	IV	HERNANDEZ GARCIA EUGENIO	
"	I	I	GUNTHER FRITZ	
"	CHOFER		FURCH BRUNO	
"	IV	III	FERNANDEZ SANCHEZ JESUSU	
"	I	II	ERIKSSON ROHNER	
"	I	IV	ERIKO ISMARL	
"	CHOFER		DAUPHIN ROGER	
"	II	I	CUEVAS MORENO JULIAN	
"	I	II	CABRERA JOSE	
"	COCINA	IV	BUREU JAIME	
"	II	II	BULDO ANGLES SALVADOR	
"	INSTRUC.		AUCEPS CORNELIUS	
"	CHOFER	III	ALONSO MARTIN ANGEL	
"	III	IV	AIGNER LUDWIG	
"	I	III	BLANCO BLANCO FRANCISCO	
"	INSTRUC.	I	BARRACHINA ISIDRO	
"	II	41	KUSABECH BOLDAN	
"	III	43	ROSTRAN OSMAR	
"	I	"	TANSON ERIC	
"	E.M.		SEIDL ROBERT	
TOTAL SOLDADOS 44				
Revisado				
EL INTERVENTOR CIVIL DE GUERRA,				
CLINICA MILITAR N.º 5 DE LA AGUPACION DE HOSPITALES MILITARES DE GERONA				

Llistat de soldats de l'XI Brigada en què figuren el noms de brigadistes internacionals al costat de soldats espanyols. Font: ACSE, fons Clínica Militar Núm. 5.

ucraïnesos; però també hi trobem anglesos, francesos, italians i americans. J. Fyrth fins i tot parla d'un metge xinès, però no n'hem trobat cap rastre.¹⁴

Centres relacionats

El transvasament de pacients d'un hospital a un altre entre els que formaven la xarxa sanitària interbrigadista va ser constant al llarg del conflicte; aquesta mesura era necessària per a alleugerir l'ocupació dels hospitals que rebien els malalts aguts i que es veien obligats a disposar de llits lliures. Un cop rebut el tractament, els ferits eren evacuats als hospitals de recuperació. A través del registres de l'hospital es pot anar seguint el sentit d'aquest intercanvi.

Centres d'origen: Clínica Militar de Cirurgia de Mataró, Hospital Militar Base de Girona, Clínica Militar Núm. 4 de S'Agaró, Hospital Núm. 1 de Vic, Clínica de Caldes de Malavella, Batalló de Dipòsit de les Brigades Internacionals de Badalona.

Centres d'evacuació: S'Agaró, Mataró, Clínica Núm. 3 de Barcelona, Hospital Base de Girona, Caldes de Malavella, Badalona, Moià.

Incidències

A partir de la documentació conservada es fa gairebé impossible intentar una reconstrucció del que va ser el dia a dia a l'hospital de Santa Coloma. Si noves recerques no aporten més testimonis, només disposem de quatre o cinc comentaris anotats en un llibre registre de les incidències diàries, el qual tan sols comprèn els mesos de maig i juny de 1938. Són poques dades, però suficients per a copsar les difícils condicions que envoltaven la vida diària en aquell entorn.

Així, el *parte médico de guardia* del dia 25 de maig dóna avís que s'han detectat vuit casos d'escàbies (ronya, sarna) entre el personal femení de sanitat, fins i tot la cap d'infermeres. Sembla que hi va haver una greu negligència, ja que no es van complir les ordres per evitar el contagi.

El dia 3 de juny es demanen 100 injectables de sèrum antitífic, que arriben sis dies després. Aquest fet coincideix amb el brot de febre tifoide que menciona J. Fyrth i que, segons aquest autor, afectà dues infermeres de l'hospital, les angleses Mary Slater i Janet Robertson. Ja hem dit que no surten en cap de les llistes conservades i desconeixem si el fet d'estar malaltes podia ser la raó que no fossin contades entre el personal útil o en actiu del centre.¹⁵

Tot apunta a que les condicions higièniques de l'hospital no arribaven al nivell mínim exigible. Així va quedar de manifest amb motiu d'una visita d'inspecció que va servir per a detectar les deficiències en la potabilitat de l'aigua per a beu-

14. F. Guerra només registra tres voluntaris d'origen xinès que haguessin treballat en els serveis sanitaris de les Brigades Internacionals: tots tres eren sanitaris, cap metge. Un tal Ling Lip Phon, infermer i massatgista, va ser evacuat a l'hospital de S'Agaró.

15. Mary Slater morí de febre tifoide durant la Segona Guerra Mundial l'any 1942.

Grup de nenes de la Colònia García Lorca fent labors. Foto apareguda a *Spain at War*.

re. Arran d'aquesta denúncia, el 10 de juny es va demanar la construcció de dos dipòsits d'uralita d'una capacitat de 500 litres cadascun per a poder esterilitzar l'aigua corrent.

Un últim apunt ens mostra que tampoc era millor la qualitat dels aliments de consum habitual. No sabem si com a queixa o com a denúncia, el 13 de juny es fa constar que la llet de l'esmorzar s'ha servit agra i quallada. I precisament en la seva obra ja citada, Jim Fyrth recull d'uns altres testimonis els gravíssims problemes per a donar de menjar cada dia a tothom: el personal de la clínica havia de sobreviure a còpia de pa adulterat i de baixa qualitat, lleties, cigrons i bacallà salat; els ingressats rebien la seva ració proteica en forma de carn de mula provinent d'animals morts al front i massa dura per a poder-se-la empassar. Algun cop es va poder substituir per carn en conserva.

Com a mostra d'aquesta precarietat, aquest va ser el menú d'un dia de novembre de 1938: per a esmorzar, cafè amb llet; per a dinar, arròs de bacallà i bacallà amb salsa; per a sopar, lleties i mongetes amb bacallà. Els pacients que havien de seguir un règim disposaven d'un menjar una mica més variat: puré de lleties, bistec, arròs amb llet i galetes.

Malgrat totes aquestes dificultats, l'ambient del centre era bo. Segons diferents testimonis, un aspecte destacable varen ser les bones relacions que es van establir entre el personal de la Clínica i els ingressats, per una banda, i la gent de Santa Coloma, per l'altra. Fyrth destaca que els estadans de l'hospital i els veïns del poble participaven junts en espectacles que tenien lloc a l'església, així com en les festes locals.

Potser una de les iniciatives que mostren millor el grau de solidaritat i d'esperit de servei que caracteritzà el col·lectiu de la Clínica va ser l'oferiment, en el qual col·laboraren tant el personal de servei com els malalts, per a organitzar una escola per als nens i nenes refugiats a la colònia infantil del poble. Es va fer una col·lecta per a recaptar diners i uns quants ferits van passar voluntàriament a fer de mestres. Mentre els internacionals van estar a la Clínica Núm. 5, la relació amb la colònia va ser molt estreta: tots els diumenges a la tarda un xofer de la Clínica recollia un grup de nens i els portava a l'hospital, on gaudien d'un bany calent i el perruquer els tallava el cabell. Encara més important era l'assistència sanitària: cada dilluns, com hem dit abans, el doctor Henry Bury, acompanyat d'una infermera, passava visita als nens acollits. Aquesta contribució que va ser decisiva per a mantenir en bon estat de salut els nens i nenes refugiats.¹⁶

Defuncions

Segons les dades recollides en el Registre Civil per a un estudi sobre les víctimes de la Guerra Civil coordinat pel professor Jordi Oliva i dipositat en el Centre d'Història Contemporània de Catalunya, durant el període en què va funcionar l'hospital del Balneari Termes Orion només consten sis morts:

Nom / Edat	Data de la mort	Grau	Causa de la mort
Leopold A. / 28 a.	1/9/1938	Tnt. Brig. Inter.	-
Marti G. / 24 a.	5/9/1938	Sdt. Brig. Inter.	-
Antoni R. / 29 a.	24/11/1938	-	Hemorràgia arterial
Antoni A. / 31 a.	10/1/1939	-	Febre tifoide
Daniel A. / 35 a.	17/1/1939	Sdt. 27D 89B	Septicèmia per ferida
Domènec M. / 57 a.	18/1/1939	Sdt. 23D 12B Bon. Zap.	Broncopneumònia

Font: Centre d'Història Contemporània de Catalunya. Fons Hospitals Militars de Guerra (Coord.: Jordi Oliva i Llorens)

Els dos primers són estrangers. Els tres últims corresponen a les darreres setmanes de l'ocupació de Catalunya. El front passà gairebé de llarg per Santa Coloma. Hi va haver un bombardeig sobre la població per part de l'aviació franquista el

16. S. BUTLEIGH. «Towards the Final Victory. A true story of the founding of one of Republican Spain's many colonies for refugee children», *Spain at War*, 9 (December, 1938). Es tracta d'un reportatge on no surt el nom de Santa Coloma, però una fotografia permet identificar la població.

dia 20 de gener de 1939, sense víctimes. Crida l'atenció l'edat de l'últim mort; podria tractar-se d'un error. La baixa mortalitat sembla confirmar la impressió que la Clínica va funcionar més com un centre de recuperació que no pas com un hospital de rereguarda.

Comentari final

La Clínica Militar Núm. 5 instal·lada al Balneari Termes Orion de Santa Coloma de Farners entre l'abril de 1938 i el final de la guerra, va ocupar un paper rellevant dins la xarxa d'establiments al servei de la Sanitat de les Brigades Internacionals. Probablement mai no va actuar com un complex i ben equipat hospital de rereguarda, amb els seus quiròfans i equips quirúrgics (si bé J. Fyrth afirma que després de l'inici de la batalla de l'Ebre es convertí en un hospital base i s'hi practicaven operacions). De la documentació conservada més aviat es dedueix que la seva funció va ser la d'un centre de repòs, rehabilitació i recuperació. No cal dir que les virtuts del termalisme, conjuntament amb l'entorn sedant i relaxant del balneari, amb els seus boscos i jardins, el feien un marc molt adient per a aquesta finalitat.¹⁷ La molt baixa mortalitat confirmaria aquesta hipòtesi.

Un altre aspecte destacable són els lligams i les bones relacions que s'establiren entre el personal del centre (integrat per un ampli ventall de nacionalitats) i els veïns de Santa Coloma. Noves recerques en memòria oral desvetllarien més records i velles històries.¹⁸

Finalment, sembla molt versemblant, d'acord amb moltes referències de F. Guerra, la seva condició de centre d'evacuació del personal sanitari internacional com a pas previ per a la seva repatriació; un paper que també va correspondre a altres hospitals, com els de S'Agaró o Moià.

17. La sanitat nacionalista fins i tot va aplicar la balneoteràpia com a terapèutica per als ferits de guerra. Vegeu: J. SAN ROMÁN. «La cura balnearia en el tratamiento de heridos de guerra». *Revista Española de Medicina y Cirugía de Guerra*, V (1940): 26-42.

18. En el seu darrer llibre (*Els brigadistes entre nosaltres*. Valls: Cossetània, 2008) la historiadora Angela Jackson estudia el cas dels interbrigadistes instal·lats a la comarca del Priorat en el període immediatament anterior a la batalla de l'Ebre i analitza amb detall les seves relacions amb la població local.

